

## Tarih ve GÜNce

*Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*  
*Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic*  
Sayı: 13 (2023/Yaz), ss. 243-263.

Geliş Tarihi: 30 Kasım 2022

Kabul Tarihi: 21 Temmuz 2023

Araştırma Makalesi/Research Article\*

# Türkiye’de Hilafet ve Tarihi Arka Planı

Adnan GÜVEN\*\*

## Öz

“Halife” Arapça bir kelimedir. Kelime anlamı olarak peygamberin halefi ve kendisinden sonra yerine kaim olmak üzere İslam dünyasının en büyük reisinin yani imamın unvanıdır. Hz. Muhammed’in haleflerine “halife” denilmektedir. “Hilafet” lügatte bir kimseye halef olmak, ardından gelip yerine geçmek anlamına gelmektedir. Kelimenin Türkçe karşılığı ise “kalfa”dır. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 1 Kasım 1922’de saltanatı kaldırmasından sonra hilafet makamı tartışmalı olmuştur. Nitekim 3 Mart 1924’te hilafet kaldırılmıştır. Ancak hilafetin kaldırılmasına kadar yaşanan gelişmeler o dönemde farklı bir siyasi ve toplumsal atmosfer ortaya çıkarmıştır. Milli mücadelenin önde gelen isimleri olan Rauf Orbay, Refet Bele, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy hilafet noktasında eleştiriler yapmışlardır. Mustafa Kemal Atatürk’ün ülkede tek egemen olacağı düşüncesi, hilafeti savunanlar için bir destek noktası olmuştur. Ülke o dönemde hilafet noktasında farklı görüşlere sahip olsa da, Mustafa Kemal Atatürk’ün başarılı siyaseti neticesinde halifelik kaldırılmış ve Türkiye laik bir devlet olma yolunda önemli bir adımı atmıştır. Bu çalışma kapsamında Türkiye’de halifelik kurumunun yaşadığı süreç göz önüne alınmaya çalışılmıştır. Halifelik kurumunun ortadan kaldırılmasına kadar geçen sürede yaşananlar, halifelik kurumunun kaldırılmasının gerekli olduğunu da göstermiştir. Dolayısıyla çalışmanın kapsamı ve amacı bu yönde şekillenmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Hilafet, Halife, Cumhuriyet

---

\* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

\*\* Tarih Uzmanı, ([adnanguven74@hotmail.com](mailto:adnanguven74@hotmail.com)), (Orcid: 0000-0901-8918-099X).

## The Caliphate in Turkey and its Historical Background

### Abstract

“Caliph” is an Arabic word. Literally, it is the title of the greatest leader of the Islamic world, namely the imam, who is the successor of the prophet and succeeds him after him. Successors of Muhammad are called “caliphs”. “Caliphate” literally means to be a successor to someone, to come after him and take his place. The Turkish equivalent of the word is “journeyman”. After the Turkish Grand National Assembly abolished the sultanate on November 1, 1922, the authority of the caliphate became controversial. As a matter of fact, the caliphate was abolished on March 3, 1924. However, the developments until the abolition of the caliphate created a different political and social atmosphere at that time. Rauf Orbay, Refet Bele, Kazım Karabekir and Ali Fuat Cebesoy, the leading figures of the national struggle, criticized the caliphate. The idea that Mustafa Kemal Atatürk would be the sole sovereign in the country became a point of support for those who defended the caliphate. Although the country had different views on the caliphate at that time, the caliphate was abolished because of Mustafa Kemal Atatürk’s successful policy and Turkey took an important step towards becoming a secular state. Within the scope of this study, the process of the caliphate institution in Turkey has been tried to be considered. The events that took place until the abolition of the caliphate institution showed that it was necessary to abolish the caliphate. Therefore, the scope and purpose of the study has been shaped in this direction.

**Keywords:** Caliphate, Caliph, Republic

### Giriş

“Halife” Arapça bir kelimedir. Kelime anlamı olarak Peygamberin (İslam dininin Peygamberi Hz. Muhammed’in) halefi ve kendisinden sonra yerine kaim olmak üzere İslam dünyasının en büyük reisinin yani imamın unvanıdır<sup>1</sup>.

“Hilafet” lügatte bir kimseye halef olmak, ardından gelip yerine geçmek manasında ifade edilmektedir. İslamiyet’te “Müminlerin emiri ve imamül müslimin olan muhterem zat” olarak değerlendirilen kişi, Hz. Peygambere halef

---

<sup>1</sup> Kemaleddin Nomer, *Şariat Hilafet Cumhuriyet Laiklik*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1996, s. 26.

olduğu için kendisine “halife” denilmiştir. Hilafet imametle eş anlamlıdır. Peygambere halef olarak dine ve dünyaya ait işlerde umurun başkanıdır.<sup>2</sup> Kelimenin Türkçe karşılığı olarak halk dilinde ise “kalfa” olarak ifade edilmektedir. Osmanlı devlet yönetiminde şimdi muavin denilen şeflerden sonra gelenlere, aynı zamanda, ustaların yardımcılara da verilen bir unvan olarak da karşımıza çıkmaktadır. Esnaf örgütünde halifeler, şeflerin de işlerini görebilecek yetenekte olduklarından, sözlük karşılığı olan bu unvanı almaktadırlar.<sup>3</sup>

Hilafet konusunda tarihin değişik zamanlarında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu konuda “Hariciler” başı çekmektedir. Onlara göre, Müslüman ve adil olan her kişi halife olabilmektedir. Seçim veya tevarüs suretiyle gelmesinin bir önemi yoktur. Bu görüşe göre, ilk halife yerlerini dolduran hürmete layık büyük insanlardır. İsyancı unsurlar halinde ün salan “Hariciler” arasında birçok halifelikler kurulmuşsa da hiçbiri uzun ömürlü olamamış ve zamanlarının siyasi iktidarları tarafından ortadan kaldırılmışlardır.<sup>4</sup>

Halifelik ve İslamiyet üzerinde var olan bilgiler ve değinilenlerden ayrı olarak, uygulamaya konulmayan başka görüşler de bulunmaktadır ki, bunların arasında Mutezile, halifeliğin ancak barış devirlerinde başa getirilmesini öngörmektedir. Bunun yanı sıra bu anlayışa göre, hiç kimsenin İslam cemaatinin onayını almadan, ittifak olmaksızın, imam olamayacağı da öne sürmektedir.<sup>5</sup>

Halifenin hem dinsel hem de yönetici lider olması, şeriat uygulanan İslam devletlerinin teokratik devlet olmalarına yol açmıştır. Din ve devlet işleri birbirine her zaman karışmış, din her alanda kullanılır olmuştur. Teokratik yapının bir sonucu olarak da devletin bir Tanrı emri olduğu, Tanrı iradesine göre yönetileceği, devlet başkanının şeriatı korumakla yükümlü olduğu ve evrensel bir İslam devleti kurabileceği fikirleri kabul edilmiştir.<sup>6</sup> Bu esaslara dayanarak güçlenen İslam devletlerinden her biri devlet otoritesinin daha güçlü kılabilmek için halifeliği elde tutmaya çalışmıştır. Bu nedenle değişik dönemlerde başka halifelerin ortaya çıktığı, devlet reislerinin kendilerine “halife” unvanı verdikleri görülmektedir.<sup>7</sup>

Yavuz Sultan Selim’in 16. yüzyılda gerçekleştirdiği Mısır seferinden sonra Mekke, Medine ve Kudüs’ün Osmanlı Devleti egemenliğine girmesi ile

<sup>2</sup> A.g.e., s.27.

<sup>3</sup> Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul, 1930, s.132.

<sup>4</sup> Yaşar Kutluay, *Hilafet*, Türk Ansiklopedisi, Cilt: XIX, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1998, s. 240.

<sup>5</sup> Arnold J. Toynbee, *Halife*, İslam Ansiklopedisi, Cilt: V., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1950, s. 154.

<sup>6</sup> Çetin Özek, *Türkiye’de Gerici Akımlar*, İstanbul, 1968, s.31.

<sup>7</sup> Seçil Akgül, *Hilafetin Kaldırılması ve Laiklik 1924-1928*, Turhan Kitabevi, 1986, s. 16.

hilafet makamı Abbasilerden Osmanlılara geçmiş bulunmaktadır. Bu durum ile ilgili ortaya çıkan bir rivayete göre ise sefer sonrasında İstanbul'a getirilen Abbasi halifesi el-Mütevekkil hilafet makamını Yavuz Sultan Selim'e törenle teslim etmiştir. Özellikle Müslüman dünyasında Osmanlı Devleti'nin bu tarihten itibaren kutsal toprakları hâkimiyeti altında bulundurması, Osmanlı padişahlarının tüm Müslümanların halifesi konumuna getirmediği kanısı yaygın olarak söz konusudur. Osmanlı Devleti de benzer gerekçelerle Memluk hilafetini tanımamıştır.<sup>8</sup>Bu tarihten itibaren hilafet kurumu Osmanlı Devleti geleneklerinde devletin yıkılıp, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve hilafet kurumunun kaldırılışına kadar devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmesi neticesinde TBMM hükmü ve Cumhuriyet'in kuruluşu ile hilafet makamı bir süre daha varlığını sürdürmüştür. Son Osmanlı padişahı Sultan Vahdettin'in İstanbul'dan ayrılması neticesinde saltanat kaldırılmış ve Abdülmecit Efendi halife unvanı ile TBMM tarafından 19 Kasım 1922 tarihinde göreve getirilmiştir. "Son Osmanlı Halifesi" olarak da anılan Abdülmecit Efendi'nin, 3 Mart 1924 tarihli 431 sayılı kanun ile görevine son verilmiş ve söz konusu bu makam kaldırılmıştır. Kanunun ilk maddesi "Halife hal'edilmiştir. Hilafet, Hükümet ve Cumhuriyet mana ve mefhumunda esasen mündemiç olduğundan Hilafet makamı mülgadır" şeklinde ifade edilmektedir. Günümüz Türkçesi'nde, "Hükümet ve cumhuriyetin anlamı ve kavramları içerisinde zaten hilafet bulunmaktadır, bu sebeple halife görevinden alınmış ve hilafet de ortadan kaldırılmıştır" şeklinde ifade edilebilmektedir. Bu metin, hilafetin kaldırılmasını ve onun yerine geçen hükümet ve cumhuriyet yönetim biçimlerini açıklamak için kullanılmıştır. Burada mülga; eski bir kanun, kural veya yönetimin artık kullanılmadığını, hükümsüz veya yürürlükten kalkmış olduğunu belirten bir kavramdır. Genellikle bir durum veya pozisyonun resmi olarak sona erdiğini belirtmek için kullanılmaktadır. Mündemiç ise bir şeyin içerisinde, dahilinde bulunan veya onun bir parçası olan anlamına gelmektedir.

Hilafet makamı, tarihi süreç incelendiğinde esasen siyasal bir kurum olarak işlev görmüştür. Dini bir kurum olarak ifade edilse dâhi din ile ilgili bir kurum olmamıştır. Erken Cumhuriyet döneminde de özellikle saltanatın kaldırılmasından sonra bir süre daha hilafet makamı bir "şartlar o şekilde gerektirdi" durumuna istinaden yürürlükte bırakılmıştır. Dönemin şartları gereği halifelik

<sup>8</sup> Azra Levent, *Yüzyılda Osmanlı Hilafet Kurumuna Karşı Muhalif Düşünceler (Abdurrahman B. Ahmed Kevâkibî Örneği)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

makamı da saltanat ile sonlandırılmamış; ancak ilk fırsatta söz konusu bu makam TBMM tarafından bir kanun ile kaldırılmıştır.<sup>9</sup>

### **Türkiye’de Hilafet Makamı İle İlgili Gelişmeler**

Hilafet makamı İslam tarihinde çeşitli çekinceleri ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle her dönemde çatışmalara ve istikrarsızlıklara neden olmuştur. İslamiyet’in yayılmasından bu yana ortaya çıkan söz konusu bu durum, Osmanlı Devleti’nde de yaşanmıştır. Osmanlı Devleti’nin son döneminde yaşanan gelişmeler yeni Türkiye’de de ortaya çıkmış ve hilafet makamı ile ilgili bir takım gelişmeler yaşanmıştır.

### **Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (İlk Anayasa)**

Milli Mücadele Döneminin şartları gereği ortaya çıkan yeni devlet düzenine dair yeni bir anayasa gereksinimi doğmuştur. Söz konusu bu durum üzerine İcra Vekilleri Heyeti’nin hazırladığı ve “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Lahiyesi” adını verdikleri metin, yeni anayasanın oluşturulmasında atılan en önemli adımların başında gelmektedir. 18 Eylül 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisi gündemine getirilen ve Anayasa Taslağı olarak ifade edilen söz konusu bu metinde, içeriği açısından hükümet programı niteliği de bulunmaktadır. İfade edilen bu tarihten, içinde bulunduğumuz döneme kadar geçen tarihi süreçte bu metin, “Halkçılık Programı” adı ile de anılmaktadır.<sup>10</sup>

Egemenliğin “kayıtsız şartsız millete ait” olduğunun 1921 Anayasasında ilan edilmesi ile monarşi egemenliği ve saltanatın reddi de kabul edilmiştir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda Madde-i Münferide ve Nisab-ı Müzakere Kanunu eliyle saltanat ve hilafet kurumlarına yapılan dolaylı bir “gönderme” dışında, bir düzenleme ve tanımlama yer almamıştır.

Bu doğrultuda özellikle bazı çevreler nazarında söz konusu bu ilan yukarıda da ifade edildiği şekilde saltanat ve dolayısıyla hilafetin reddi anlamı taşımaktadır; ancak tarihi süreç değerlendirildiğinde bu durumun adının koyulabilmesi için Milli Mücadele’nin başarıya ulaşmasını beklemek gerekmiştir.<sup>11</sup>

<sup>9</sup> Ali Duman, *Halifelik*, İnönü Üniversitesi Kongre Kültür Merkezi-Konferans, 2006.

<sup>10</sup> İsmail Arar, *Atatürk’ün Halkçılık Programı*, Baha Matbaası, İstanbul, 1963.

<sup>11</sup> Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, Alfa Yay., İstanbul, 1996, ss. 194-195.

Teşkilat-ı Esasiye Kanununun kabul edilmesinden sonra ülkede bulunan muhafazakârlar, ileride saltanatın kaldırılmasıyla sonuçlanabilecek yeni bir siyasetin doğmakta olduğunu sezmişlerdir. Büyük Millet Meclisinde Cumhuriyet rejimine yönelen yenilikçi (inkılapçı) grup ile saltanatı ve hilafeti muhafaza etmek isteyen muhafazakârlar arasında üstü örtülü ama şiddetini artıran bir tartışma başlamıştır.<sup>12</sup>

Teşkilat-ı Esasiye Kanununun kabulünden önce de meclis genel kurulunda gerçekleştirilen görüşmelerde eski düzenin devamını isteyen saltanat ve hilafet tarafları ile bağımsız devlet yolunda adımlar atmak gayretinde olan taraflar ile tartışmalar sürmüştür. Bu görüşmeler esnasında özellikle saltanat ve hilafet konusu gizli oturumda görüşülmüş, gerçekleştirilen tüm tartışmalara rağmen söz konusu bu kanuna hilafet ve saltanatın kurtarılmasına ilişkin hiçbir madde konulmamıştır.<sup>13</sup> Kanunun kabulünden sonra da süren bu tartışmaların ana eksenini "Hâkimiyet-i Milliye" kavramının yorumlamasından kaynaklanmaktadır. Muhafazakâr kurup bu kavramı saltanatın ve hilafetin korunması ile ilişkili yorumlarken, inkılapçı grup vatan ve milletin korunması ekseninde yorumlamıştır.<sup>14</sup>

### **Saltanatın Kaldırılması**

İtilaf Devletleri'nin Lozan'da toplanılmasını istedikleri "Barış Konferansı" için her tarafta hazırlık çalışmaları başlarken, İstanbul'da da rejim değişiklikleri söz konusu olmuştur. İtilaf Devletleri Ankara Hükümeti ile Mudanya Ateşkesini imzalamışlar; ancak bu dönemde İstanbul'da da başında Padişahın ve Sadrazam Tevfik Paşa'nın bulunduğu bir İstanbul Hükümeti yer almaktadır. Söz konusu bu hükümet, Mustafa Kemal Paşa ile diğer milliyetçi liderleri ölüme mahkûm etmiştir. Mustafa Kemal Paşa bağımsızlık kazanılana kadar saltanat konusunu geri plana atmayı tercih etmiştir. Bunun en önemli nedeni, yakın arkadaşlarının bile padişaha ve padişahlık makamına karşı saygıyla yaklaşan bir bakış açısı içerisinde olmalarıdır. Keza halk, Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşlarından farklı bir bakış açısına sahip olmadıkları gibi padişahı ve makamını kutsal görmektedir. Bütün bu şartları değerlendiren Mustafa Kemal Paşa, saltanat ile ilgili düşünce ve eylemlerinin bağımsızlığın kazanılmasından sonraya bırakılmasını gerekli görmüştür. Bağımsız bir devlet oluşumunda saltanat ve hilafet makamlarını gereksiz gören Mustafa Kemal

<sup>12</sup> Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 54-55.

<sup>13</sup> Belkis Konan, *1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Layihası*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1996., s. 457.

<sup>14</sup> A.g.e., s.448.

Paşa’nın sadece şartların gereği olarak, saltanat ve hilafet konusunu zaman açısından daha sonraya bıraktığı görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa, modern ülke yapılanmalarında, bu makamlara ihtiyaç olmadığını, din ve vicdan hürriyetinin temel alınmasının gerekli olduğunu ve yönetimde en büyük gücün millet olduğunu her fırsatta dile getirmiştir. Bunun en önemli nedeni, kendisine en yakın arkadaşlarının dâhi padişaha saygı duymakta olduklarının bilinmesidir.<sup>15</sup> O dönem için saltanat makamının devamı bir süre daha gerekli görülmüştür.

Mustafa Kemal Paşa çalışma arkadaşları ile yaptığı istişareler neticesinde henüz yeni kurulan devletin önceliklerini ortaya koymuş ve bunu da yakınındakilere hissettirmiştir. Her ne kadar zaman ve şartlar saltanat sorununun ileri bir tarihte ele alınmasını gerekli kılmış ise de sonradan yaşanan siyasi ve sosyal gelişmeler saltanat konusu ile ilgili adım atılmasını gerekli kılmıştır. Bu durum uygun olmasa da sonradan yaşanan gelişmeler, saltanat noktasında adım atılmasını zorunlu hale getirmiştir.

Halk açısından sultan – halife ayırımının görülmesi oldukça zor olmaktadır; ancak böylece halifeliğin ileride kaldırılması için kapı açılmış olmuştur. İslam etkeninin, Batının Türklere karşı tutumunu olumsuz yönde etkilediği düşünüldüğünde Mustafa Kemal Paşa’nın saltanatı kaldırmasının, Batıda yer alan bu konudaki endişelerin hafifletilmesi amacını da taşımış olması aykırı görünmemektedir. Bu dönemde İngiltere, İslam dünyasından bütün bağları koparmış, sadece Türkiye ile anlaşmayı istemektedir; ancak daha bu aşamada, Türkiye halifeliği kaldırarak İslam dünyasıyla bütün bağları koparmak istemiştir.<sup>16</sup> Bu bakımdan halifelik makamının kaldırılması öncelikli bir mesele sayılmamış, halifeliği güçlendirici makamların ortadan kaldırılması öncelikli olarak görülmüştür.

### **Cumhuriyet’in İlanı**

Saltanatın kaldırılması ile yeni bir yönetim anlayışına ihtiyaç duyulmuştur. Mustafa Kemal Paşa’nın yakın arkadaşları herhangi bir “oldu bitti” ile karşı karşıya kalmak istemiyorlardı. Cumhuriyet’in ilanı bu noktada önemli bir olay olarak karşımıza çıkmaktadır. Halk Fırkası Meclis Grubu, saltanatın kaldırılması dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa’ya karşı da tavır almaktaydı. Bunun en

<sup>15</sup> Stanford J. Shaw, *Osmanlı ve Modern Türkiye’nin Doğuşu*, e Yayınları, İstanbul, 1983, ss. 433-434.

<sup>16</sup> Ömer Kürkçüoğlu, *Türk- İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978, s. 262.

önemli göstergesi, Mustafa Kemal Paşa'nın desteklediği İsmet Paşa'ya karşı Rauf Bey'in ön plana çıkartılması ve bunu üstelik Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat aday göstermesine karşı yapılmasıdır. Halk Fırkası içindeki siyasi anlaşmazlık bu olayla kesin bir şekilde gün yüzüne çıkmıştır.<sup>17</sup>Bunun üzerine 27 Ekim'de Mustafa Kemal Paşa'nın talebi üzerine İcra Vekilleri Heyeti görevinden ayrılmıştır. Yeni bir İcra Vekilleri Heyeti oluşturulması yolundaki çabalar da sonuçsuz kalmıştır. Bunun en önemli nedeni, meclis içindeki farklı siyasal eğilimli gruplar arasında bir uzlaşma sağlanamamış ve seçilmek için gerekli oy çoğunluğuna hiçbir grubun adayının ulaşamamış olmasıdır. Siyasi bunalım yeni İcra Vekilleri Heyeti'nin bir türlü kurulamaması üzerine daha da derinleşmiştir. Bu esnada Mustafa Kemal Paşa'nın arkadaşlarına hükümette görev almamaları yönünde telkinleri söz konusu olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, sonuçlarını ve çözümünü önceden düşünüp hazırladığı, yeni bir hükümetin kurulamaması gibi derin bir siyasi bunalımı kontrollü olarak bizzat yaratarak, uzun zamandan itibaren gerçekleştirmek istediği; ancak uygun bir fırsat yakalayamadığı ve şimdi gerçekleşen bu durum ile siyasal amacına oldukça yakınlaşmıştır. Onun görüşüne göre sorun anayasadan kaynaklanmaktadır. İcra Vekilleri Heyeti'ne girecek olan kişilerin tek tek meclis tarafından seçilmesi hem her zaman güç olmakta, hem de İcra Vekilleri Heyeti için de bir görüş birliği yaratılamaması sonucunu doğurmaktadır. Ayrıca, ilke olarak rejimin adının konmasının zamanı gelmiştir.<sup>18</sup>

Muhalefet ise farklı düşünmektedir. Cumhuriyet ilan edilecekse, halifenin Cumhurbaşkanı olması gerektiği veya halifenin başına geçebileceği meşruti bir krallığın kurulması yönündeki düşünceye sahiplerdir.<sup>19</sup>

Mecliste yapılan görüşmeler sonucunda yeni bir kabine oluşturulamayınca inisiyatifi ele alan Mustafa Kemal Paşa, Çankaya'da topladığı arkadaşlarına "*Yarın Cumhuriyet'i ilan edeceklerini*" bildirmiş ve meselenin halli için kendisinin meclise çağırılması talimatını vermiştir. 29 Ekim 1923 günü meclis yine eski hükümetin yerine daha kuvvetli bir hükümet kurmaya çaba harcamıştır; ancak bütün girişimlerin sonuçsuz kalmasına üzerine bir gün önce Çankaya'da alınan karar gereği Meclis Başkanı'nun bu konuda kendilerini aydınlatmak ve yol göstermek üzere çağırılması teklifi yapılmıştır. Davet üzerine meclise gelen Mustafa Kemal Paşa, hazırladığı ve Anayasanın bazı maddelerinin "*tavzih ve tadilini*" öngören metnini vererek Anayasa Komisyonu'nda

<sup>17</sup> Cemil Koçak, *Siyasi Tarih 1923-1950.*" Türkiye Tarihi, (IV), Cem Yayınları, İstanbul, 1997, s. 92.

<sup>18</sup> A.g.e., s. 92.

<sup>19</sup> Lord Kinross, *Atatürk ve Bir Millet'in Yeniden Doğuşu* (Türkçesi: Necdet Sander), Altın Kitaplar, İstanbul, 1994, s. 446.



müzakere edilmesini istemiştir. Burada “anayasa değişiklikleri” yerine “tadilleri” tabirinin kullanılması olaya nasıl bakıldığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Söz konusu bu düzenlemede etkili olan gerekçenin “*milli meseleleri daha kolay bir şekilde halli ve daha seri bir surette*” yürümesi olduğuna işaret eden Yunus Nadi Bey, meclis tatildeyken memleket meselelerinin muallakta kalmaması gerektiğini ve bunun bir zaruret olduğunu meclis üyelerine anlatmıştır. Daha sonra söz alan Vasıf Bey, Cumhuriyet idaresini kabul etmenin aslında meclisin açıldığı günden itibaren var olan bir durumu yasalastırmaktan başka bir şey yapmadığını belirtmiştir. Konya Milletvekili Eyüp Sabri Bey de Vasıf Beyin tespitlerine katılmıştır; ancak Ankara Milletvekili Rasih Bey ise yeni şekli siyasi literatüre uygunluğunu dile getirerek Türk Devleti bundan sonra “*riyasete irsen, oturmuş kimse görmeyecektir*” vurgusunu yapmıştır.<sup>20</sup> Bu konuşmalardan sonra müzakere kâfi görülerek oylamaya geçilmiş, Cumhuriyet’i ilan eden madde alkışlar arasında kabul edilmiştir. İkinci maddenin oylanmasından önce söz alan Urfa Milletvekili Şeyh Saffet Efendi, devletin dini ve diline yönelik maddenin anayasasının ilk oluşturulduğu sıradaki şartların gereği unutulduğu için ilave edildiğini, Cumhuriyet’in ilanı ile “*Hülefa-ı Raşidin dönemine dönüldüğünü*” ifade etmiştir.<sup>21</sup> Bu sırada Yunus Nadi Bey komisyon adına, dinlerin serbestisi ve kanun dairesinde korunacağına dair hükümlerin bundan sonra da devam edecek düzenlemelerde yer alacağını bildirerek doğması muhtemel şüphelerin önüne geçmiştir. İkinci ve dördüncü maddeler tartışılmadan aynen kabul edilmiş, Cumhurbaşkanlığı süresinin bir seçim dönemi yerine üç seçim dönemi için seçilmesi gerektiği tartışılmıştır. Daha sonra siyasi grupların değiştirmesini isteyeceği bir husus olan Cumhurbaşkanının iktidar grubuna bağlı değil bilakis “*bütün milletin malı olması*” gerektiği savunulmuştur. Bu sözlerden sonra madde aynen kabul edilmiştir. Son olarak ikinci madde ile Cumhurbaşkanının yetkilerine dahil olan husus aynen kabul edilerek kanunlaşmıştır.<sup>22</sup> Böylece Cumhuriyet’in ilanı gerçekleştirildikten sonra derhal Cumhurbaşkanı seçimi yapılması teklif edilmiş ve bu oturumda “*158 azami oy birliğiyle*” Ankara Milletvekili Mustafa Kemal Paşa Türkiye’nin ilk Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ertesi

<sup>20</sup> Konuşmaların tam metni için bkz. T.B.M.M.Z.C., II. Dönem, I İçtima Senesi III, ss. 90-96.

<sup>21</sup> Konuşmaların tam metni için bkz. T.B.M.M.Z.C., II. Dönem, I İçtima Senesi III, s. 97; Ayrıca bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, Cilt 3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, ss. 138-152.

<sup>22</sup> Şeref Gözübüyük, Suna Kili, Suna, *Türk Anayasa Metinleri*, Ankara, 1985, s. 103.

gün İsmet Paşa tarafından kurulan hükümet mevcut 166 üyenin oybirliğiyle güvenoyunu almıştır. Aynı gün ikinci oturumda 158 üyenin katıldığı seçimde 151 oy alan Fethi Bey ise meclis başkanlığına seçilmiştir.<sup>23</sup>

### Cumhuriyetin İlanı ve Muhafazakârların Gösterdiği Tepkiler

Cumhuriyet'in ilanı, Halife'yi devlet başkanı yapma amacını taşıyanlar hayal kırıklığına uğramıştır. Halife çevresinde yeni siyasal tutumlar gelişmeye başlamıştır. Bu gelişen akımlar içinde Refet Bey, Rauf Orbay, Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşa gibi önemli kişiler yer almaktadır. Rauf Beyin tutumu ve İsmet Paşa ile olan çekişmesi fırkanın bölünmesine yol açabilecek boyutlara ulaşmıştır.<sup>24</sup> Mustafa Kemal Paşa'ya göre, Rauf Bey en muvafık hükümet şeklinin Cumhuriyet olduğunu ifade etmekten kaçınmıştır. Buna karşılık Rauf Bey, 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun üçüncü maddesinde öngörülen "*Türkiye Devleti T.B.M.M. tarafından idare olunur ve hükümet, Büyük Millet Meclisi hükümeti unvanını taşır*" maddesinde tarif edilen durumun en uygun hükümet şekli olduğunu söylemek istemektedir. Mustafa Kemal Paşa bu açıklamaları ile Rauf Bey'in Cumhuriyet'in ilanına karşı olduğunu ifade etmektedir. Asıl amaçları Cumhurbaşkanı seçimiyle halifeyi devlet başkanı yaptırmak hususundaki projelerinin hayata geçmemiş olan muhalefetin sert bir reaksiyon gösterdiği görülmüştür. Bunun üzerine Ali Fuat Paşa, Rauf Bey'in Cumhuriyet'in ilanından sonra gazetelerde çıkan görüşleriyle ilgili olarak; "*Benim bildiğim Rauf Bey Hâkimiyet-i Milliyecidir*" demiştir.<sup>25</sup>

Refet Paşa, ayrıca İstanbul'un başkent olarak kalmasında yana olduğu için Ankara'nın başkent yapılmasına karşı çıkmıştır. TBMM temsilcisi olarak bulunduğu İstanbul'da 29 Ekim 1923 tarihinden önceki günlerde belediyece düzenlenen bir ziyafette konuşurken; "*Cumhurbaşkanının seçiminin ulusun başına sarılacak yeni bir bela olduğunu öne sürmüştü. Ona göre hükümdarlık ile cumhurbaşkanı arasındaki başlıca fark filanın soyundan gelip gelmemekten ibarettir. Ulusun başında bu kadar çok bela varken buna bir de cumhurbaşkanı seçme belasını eklemeye ne gerek vardı?*" demiştir.<sup>26</sup>

Kazım Karabekir'e gelince ise; 1921 yılı başında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun oluşturulmasında bu gidişin Cumhuriyete

<sup>23</sup> Cemal Avcı, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2022, ss. 429-430.

<sup>24</sup> Çetin Özek, *Devlet ve Din*, Ada Yayınları, 1982, s. 476.

<sup>25</sup> Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, İstanbul, 1960, s. 44.

<sup>26</sup> Tarık Zafer Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, Ankara, 1981, s. 12.

yöneldiğini sezmiş ve bu duruma karşı çıkmıştır. Kazım Karabekir esasen izlenen yöntemi doğru bulmamıştır. İleride bir oldu bitti ile “korkulan bu tehlikeyle” karşılaşırsa yani Cumhuriyet ilan edilecek olursa, “Allah korusun hayat ve bağımsızlığımızı bir kargaşa tufanı içinde boğar” demiştir.<sup>27</sup> Kazım Karabekir Cumhuriyet’in ilanını daha çok Mustafa Kemal Paşa, İsmet İnönü, Fethi Okyar gibi yönetimin başında bulunanlara göre değerlendirmiştir. Cumhurbaşkanını olacak olan Mustafa Kemal Paşanın kişisel yönetime sarılacağı, bir tür “başkomutanlık baskısı” kuracağı, kendisinin ikinci plana itileceği kuşkusunu taşımıştır.<sup>28</sup>

### Hilafetin Kaldırılması

Mustafa Kemal 14 Ocak 1923 tarihinde genel bir Anadolu gezisine çıkmıştır. Bu gezisinde Eskişehir, İzmit, Bursa ve Balıkesir’de halkla yakından ilişki kurmuş, uzun söyleşilerde bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa Ankara’dan ayrılır ayrılmaz, Milletvekili Hoca Şükrü Hilafet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi adıyla bir kitap yayınlamıştır.<sup>29</sup> Bu kitapta meclis ve halife arasında sıkı bir bağın olması gerektiği vurgulanmıştır. Bu ve benzeri durumlar neticesinde halifelik ile ilgili ciddi sorunların ortaya çıkabileceği görülmüştür. Hoca Şükrü Efendi’nin halifelik yanlısı düşünce yapısı ve kitap olayından dolayı, savcılık tarafından Hoca Şükrü Efendi’nin dokunulmazlığının kaldırılması istenmiştir; ancak bu talep hayata geçirilmemiş, söz konusu risalenin cevaplandırılması için bir kitap yayınlanmıştır. Bu kitapta Ziya Gökalp, Ahmet Ağaoğlu, Yunus Nadi, Ahmet Emin, Falih Rıfki, Necmettin Sadak, Celal Nuri gibi yazarların makaleleri yer almıştır.

Ziya Gökalp Hilafet ve Milli Hâkimiyet adlı kitapta yazdığı “Hilafetin Hakiki Mahiyeti” adlı makalesinde şu görüşleri dile getirmektedir: “Beynelmilel müesseseler, bidayette yalnız dini müesseselerdir. Kurunu vustada, Avrupa beynelmileliyeti Hıristiyan ümmetinden ibaretti. Oradaki beynelmilel müesseseler de kiliseye ait müesseselere münhasırdı. O zaman Avrupa da millete ait teşkilatlarla; ümmete ait teşkilatlar birbirinden tamamıyla ayrılmamıştır. Bizde yakın bir zamana kadar bu nevi teşkilatlar birbirine karıştı. İçtimai tekamül, işlerin taksimini, işlerin taksimi de ciheti

<sup>27</sup> Uğur Mumcu, *Kazım Karabekir Anlatıyor*, İstanbul, 1990, s. 109.

<sup>28</sup> A.g.e., s. 33.

<sup>29</sup> Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Cem Yayınları, 1992, ss. 491-505.

*camiaları ayrı olan zümrelerin birbirinden temeyyüz etmesini iktiza ettiğinden son zamanlarda millet teşkilatı ile ümmet teşkilatı birbirinden ayrılmaya başladılar, hususiyile Mütarekeden sonra, iki mühim sebep bu ayrılmayı tacil etti.”<sup>30</sup>*

Mete Tunçay bu dönemi, risaleler savaşı şeklinde tanımlamaktadır. Hilafetin kaldırılması için gerekli şartlar oluşmuştur. Basındaki tartışmalar, Ağa Han ile Emir Ali'nin mektupları, İstanbul İstiklal Mahkemesi konusu ve ayrıca Halifenin telgraf çekerek tahsisatını artırılmasını istemesi olayı bardağı taşıran son damla olmuştur. Buna en sert tepkiyi gösteren Yakup Kadri Karaosmanoğlu olmuştur. Akşam gazetesinde yazdığı “*Meclis ve Hanedan Bütçesi*” başlıklı yazısında bu durumu açık bir şekilde dile getirmiştir.<sup>31</sup>

1924 yılı Şubat ayının sonlarına doğru TBMM’de bütçe görüşmeleri yapılırken din ve devlet ayrımı da tartışılmaya başlanmıştır. Mecliste tartışılan konular arasında hilafetin kaldırılması da yer almıştır. Çok sert tartışmaların yaşandığı mecliste, halifelüğün tarihi geçmişi hakkında izahatlar yapılırken diğer taraftan, halifelik kurumunun kaldırılması yönünde görüş ağır basmıştır. Hilafetin kaldırılması ile ilgili olan 431 sayılı yasada on üç madde düzenlenmiştir. Yasa ile görevi sona eren Abdülmecit Efendi ile Osmanoğulları ailesinin bütün erkekleri, kadınları, damatları ve kadınlardan doğan bütün çocukları Türk vatandaşlığından çıkartılmış ve Türkiye Cumhuriyeti ülkesinde oturmaları yasaklanmıştır. Söz konusu bu yasanın ilanını izleyen ilk on gün içinde Türkiye Cumhuriyeti dışına çıkarılmaları sağlanmıştır. Kendilerine yol giderleri karşılığında bir kereye mahsus olarak, servetlerinin derecelerine göre hükümetçe miktarı saptanacak paralar ödenmiştir.<sup>32</sup> Bu kişiler yurt içindeki taşınmaz mallarını kullanamayacaklar, bu malların bir yada iki yıl içerisinde elde çıkarılması istenmiştir. Padişahlık yapmış olanların Türkiye Cumhuriyeti topraklarındaki tapulu taşınmaz malları, padişahlık saray köşkleri ile diğer mülkler ve buradaki taşınabilir mallarla sanat eserleri ise milletin malı olmuştur.<sup>33</sup>

Mustafa Kemal Paşa Cumhurbaşkanı sıfatıyla ilgili kanunu onaylamıştır. Meclisin kararını yerine getirmek üzere Vali Haydar Bey ile Polis Müdürü Sadeddin Bey görevlendirilmişlerdir. Abdülmecit Efendi karara uymak istememiş ve karşı koymuştur. Bunun üzerine Vali Haydar Bey kendisinin Türkiye Büyük Meclisi'nin verdiği kararı yerine getirdiğini, bu karara uymak mecburiyetinde

<sup>30</sup> Kamran Ardaçoç, *Hilafet Meselesi*, Petek Yayınları, 1955, ss. 85-86

<sup>31</sup> Mehmet Emin Bozarslan, *Hilafet ve Ümmetçilik Sorunu*, Ant Yayınları, İstanbul, 1969, ss.138-139

<sup>32</sup> Kişilere yol parası olarak verilen paraların tutarı 8 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Efkâr gazetesinde verilmiştir.

<sup>33</sup> Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, Üçüncü Kitap, Bilgi Yayınları, 1995, s. 59.

olduklarını hatırlatmıştır. Abdülmecit Efendi karara uymak zorunda kalmış ve şu ifadeleri kullanmıştır: “*Hilafet-i Muazzama-i İslamiye’nin timsali olan şahsıma karşı reva görülen bu muameleye tahammül edemem artık. Hanedanımın huzur selamet-i namına, şimdiye kadar ne dedilerse kabul ve icradan istinkaf etmedik. Salahiyeti tahdit edilmesine rağmen hilafet makamını kabulde de zinhar tereddüt göstermedik. Milletimizin hatırına hürmetten gösterdiğim bu feragat ve fedakarlık sanki kafi değilmiş gibi, şimdi de beni ve hiç şüphesiz benden sonra da hanedanımızın bütün erkan ve efradına yad ellere atmak istiyorlar.*”<sup>34</sup> Bunun üzerine Vali Bey, Abdülmecit Efendi’ye bu işlemi gerekirse zor kullanarak yapacağını söylemiştir. Böylece Abdülmecit Efendi çalışanlarına eşyalarını toplaması için emir vermiştir. 4 Mart gününün sabahı son Osmanlı halifesi, oğlu Şehzade Ömer Faruk, kızı Dürrüşehvar, kadın efendiler, mabeyincisi Hüseyin Nakip Turan Bey, özel doktoru Selahattin Bey, özel kâtabi Keramet Nigar’la yola çıkmaya hazırlanmışlardır.<sup>35</sup> Çatalca Tren İstasyonunda “Simplon Ekspresine” bindirilerek Abdülmecit Efendi ve ailesi yurtdışına çıkarılmışlardır. Vali Haydar Bey, Abdülmecit Efendi’nin hareketinden önce kendisine İsviçre konsolosluğundan verilen bir vize ve yol masrafı olarak 1700 İngiliz lirası verilmiştir.<sup>36</sup>

### **Yurtiçinde Halifeliğin Kaldırılmasına Yönelik Tepkiler ve Basına Yansımaları**

Anadolu’da halifeliğin kaldırılması beklenenin aksine olumlu karşılanmıştır. Halifeliğin kaldırılması ve hanedan üyelerinin yurtdışına gönderilmeleri hakkındaki kanunun çıkarılması üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne, Mustafa Kemal Paşa’ya ve İsmet Paşa’ya tebrik telgrafları gelmeye başlamıştır. Hâkimiyet-i Milliye, Tevhid-i Efkâr ve Sada-yı Hak gazetelerinin ifadelerine göre; ülkenin dört yanından tebrik telgrafları gelmiştir. Telgraflar incelendiği zaman hemen hemen her sınıftan insanın imzasının olduğu görülmüştür.<sup>37</sup> Anadolu Ajansı’nın bildirdiğine göre; Büyük Millet Meclisi’nin kararı yurdun her tarafında tasvip edilmekte ve gazeteler takdirkarane makaleler yayınlamaktadır. Ajans aynı haberin devamında “...hilafetin lağvı gibi islahat ve terakkiyat-ı

<sup>34</sup> Razi Alkın, *Son Halife Abdülmecit ve Hanedan-ı Al-i Osman İstanbul’dan Nasıl Çıkarıldı?* 1950, Tarih Dünyası, 1 (2), İstanbul, 1950, s. 59.

<sup>35</sup> Keramet Nigar, *Halife II. Abdülmecit*, İstanbul, 1964, s. 8.

<sup>36</sup> Seçil Akgün, *Hilafetin Kaldırılması ve Laiklik 1924-1928*, Turhan Yayınları, 1986 s. 200.

<sup>37</sup> Hâkimiyet-i Milliye, 6 Mart 1924 den başlayan sayılarında bu telgraflar yayınlanmıştır.

*cezireyi temine matuf Büyük Millet Meclisi mukarreratı vatanın her tarafında memnuniyetle karşılanmıştır. Gazeteler yeni bir devr-i itilanın başlangıcı olan bu mukarreratın efkar-ı umumiyece tasvipkarane neşriyatta bulunmaktadırlar.”* demektedir.<sup>38</sup>

Ankara’da yayınlanan gazeteler de söz konusu bu inkılabı desteklemişlerdir. Makaleler ve tebrik telgraflarının sürekli yayınlanması bunun açık göstergesidir. Hâkimiyet-i Milliye<sup>39</sup> ve Tevhid-i Efkâr<sup>40</sup> bu gazeteler arasında yer almıştır. Kendisini Cumhuriyetçi ve laik olarak niteleyen Tanin gazetesi ise, halifeliğin kaldırılmasını iyi karşılamamıştır. İlk hedef olarak ekonomik kalkınmanın sağlanmasını öngörerek Türkiye’nin henüz yeterince güçlü bir ülke haline gelmediği ve Müslüman ülkelerden gelen yardımların kesilebileceğini ifade etmişlerdir. Halifeliğin kaldırılması ile “5-10 milyonluk” Türk devletinin özellikle İslam dünyasında hiçbir öneminin kalmayacağını ileri sürmüşlerdir.<sup>41</sup> Bunun yanı sıra yurt içinde, pek göze batacak kapsamda olmamakla, sözlü olarak tepkiler belirlemiştir. Özellikle halifeliğin papalık gibi devlet dışında dinsel bir yapı olarak kalabileceği konusunda da konuşma ve görüşmeler olmuştur. Ayrıca, 8 Mart tarihli Tanin gazetesinde “Yeni Turan” gazetesine ithafla verilen haberde, İzmir’de Şeyh Ahmet Sünnisi liderliğinde hilafet kongresi toplanacağını duyurulduğu yazılmıştır. Bu haber, Halifeliği diriltici “ufak çapta bir çaba” şeklinde nitelendirilmiştir.<sup>42</sup> Buna ek olarak İstikbal Gazetesi, halifeliğin kaldırılmasına daha muhalif bir çizgide yayın yapan bir merkez konumunda bulunmuştur. Trabzon’da yayınlanan bu gazetede halifeliğin kaldırılması neticesinde Abdülmecit Efendi’nin hal edildiği kararını kendisine ileten dönemin İstanbul valisi Haydar Bey’in aktardıklarını “Bir Tarihin Son Sahifesi” başlığı ile yayınlamıştır.<sup>43</sup> Bu tür muhalif girişimlere rağmen hükümetin kayıtsız tavır takınmasıyla, tepkiler günden güne azalmıştır. Başvekil İsmet Paşa da 22 Mart günü dış ilişkilerle ilgili bildirisini ile Halifelikle ilgili söylentilere değinmiştir. Yurt dışına sürülmüş olan son Halife Abdülmecit Efendi ile ilgili söylentileri de ele alarak, onun planlarının önemsiz niteliğini açıklaması ile hükümetin her türlü tahrik karşısında kayıtsız kalarak bunları söylemeye mahkûm ettiğini kanıtlamıştır.<sup>44</sup>

<sup>38</sup> Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1924.

<sup>39</sup> Hâkimiyet-i Milliye, 5 Mart 1924.

<sup>40</sup> Tevhid-i Efkâr, 6 Mart 1924.

<sup>41</sup> Tanin, 11.6.1923

<sup>42</sup> Seçil Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması Olayının Çeşitli Tepkileri*, VIII Tarih Kongresi, III, TTK yay. Ankara, 1983, s. 2190

<sup>43</sup> Volkan Aksoy, *Halifeliğin Kaldırılması ve Abdülmecid Efendinin Sürgün Edilmesinin İstikbal Gazetesine Yansıması*.” *History Studies*, 10(8), 2018, s. 13.

<sup>44</sup> Seçil Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması Olayının Çeşitli Tepkileri*, VIII Tarih Kongresi, III, TTK yay. Ankara, 1983, s. 2190

## Yurtdışında Halifeliğin Kaldırılmasına Yönelik Tepkiler

Yurtdışında da halifeliğin kaldırılmasına yönelik tepkiler olmuştur. İngiltere, en büyük Müslüman topluluğuna sahip olan imparatorluk olduğundan, halifelikle en ilgili tepkilerin görüldüğü ülkelerin başında olmuştur. İngilizler özellikle bu dönemde Halifelik örgütünün tutucu karakterinden yararlanarak her yerde İslam dinini Müslüman ülkelerin gelişmesine bir fren gibi kullanmak istemektedir.<sup>45</sup> İngiliz dışişlerinde bir görevli haberi duyunca “muazzam bir ihtilal” demiştir; “üstelik kansız!”<sup>46</sup> Bu doğrultuda Halifeliğin kaldırılmasına en büyük tepkiyi İngiliz gazetesi Daily Telegraph göstermiştir. Halifeliğin kaldırılması üzerine çok sert bir makale yayınlamış ve şu görüşü ifade etmiştir: “*Türkler halifeliği kaldırmakla uygarlaşacaklarını sanıyorlarsa yanılıyorlar. Uygarlaşmak şöyle dursun gittikçe uygarlıktan uzaklaşıyorlar. Türkiye’deki yabancılara ve bunların ekonomik çıkarlarına da karşıda Türkler ortaçağ kafasıyla fanatikçe davranıyorlar. 6 milyon nüfuslu olan Türkiye, Halifelik sayesinde büyük devletler arasında sayılıyordu bundan bu devlet artık üçüncü sınıf bir Tatar devletçisi derecesine düşecekti. Mustafa Kemal minyatür bir Louis Napolyon olarak kalacaktı.*”<sup>47</sup> Daily Mail gazetesi ise halifeliğin kaldırılmasını “*tarihin en büyük olaylarından biri*” şeklinde ifade etmiş ve bu durumun sonuçlarının şimdiden kimsenin kestiremeyeceğini söylemiştir.<sup>48</sup>

Fransa’da halifeliğin kaldırılması, Müslüman sömürgelerine rağmen, özgürlükçü ve laik bir ülke olarak laikliğin yayılmasını istediğinden, oldukça ılımlı karşılanmıştır. Her ne kadar o tarihe kadar Türk Anayasasında laiklik yer almadıysa da Fransa, Türkiye’nin hedefinin laiklik olduğunu kavramış, Türkiye’den “*laik ülke*” olarak bahsetmiştir.<sup>49</sup> Halifelik kaldırıldıktan sonra Fransa hükümeti herhangi bir yorumda bulunmamıştır; ancak Fransız basını ikiye ayrılmıştır. Kimi Fransız gazeteleri halifeliği kaldırmakla Türkiye’nin hata ettiğini, çünkü bu makamın İngilizlerin eline geçebileceğini yazmışlardır. Kimi Fransız gazeteleri ise kararı alkışlamışlardır. Halifeliğin kaldırılması kararının Türkiye Cumhuriyeti’nin laikleştirilmesi mantığına uygun olduğunu, bunun için Fransızlarca alkışlanması gerektiğini ifade etmişlerdir.<sup>50</sup>

Halifeliğin kaldırılması kararı Rusya’da da olumlu karşılanmıştır. Bunun en önemli nedeni 1917 devrimiyle Rusya’nın kendi ulusal kiliselerini kaldırmış

<sup>45</sup> A.g.e., s. 2190.

<sup>46</sup> Bilal Şimşir, *Halifesiz Ellinci Yıl*, Cumhuriyet, 1974.

<sup>47</sup> A.g.e., 24.3.1974

<sup>48</sup> A.g.e., 24.3.1974

<sup>49</sup> Seçil Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması Olayının Çeşitli Tepkileri*, VIII Tarih Kongresi, III, TTK yay. Ankara, 1983, s. 2193

<sup>50</sup> Bilal Şimşir, *Halifesiz Ellinci Yıl*, Cumhuriyet, 1974.

olması ve bu nedenle de Rusya'daki Müslümanlar üzerinde moral açısından bir otorite taşıyacak bir makamın varlığına taraftar olamaz durumda olmasıdır.<sup>51</sup>

İtalyanlar kendi egemenlikleri altındaki Müslümanlara diğer bir devletin etkisi altındaki halifeye bağlı olmasını istememişler ve bu nedenle Şeyh Ahmet Sünnisi'yi kullanmak istemişlerdir.<sup>52</sup> Arap dünyasında ise farklı yaklaşımlar söz konusu olmuştur; ancak genel olarak hilafeti kaldırdı diye Türk devlet adamları dinsizlikle suçlanmışlardır. İskenderiyeli Muhammed Said “*El Hilafet vel Kemaliyun*” isimli yazısında “*Herkes Kemalistlere saldırıyor, kâfir diyor. Şimdi herkes halifeyi savunuyor. Türkler geçmiş yüzyıllarda savunurken neredeydiler? Merhum M. Ali Paşa İslam halifesine karşı Ruslarla anlaşmadı mı, İstanbul kapılarına kadar gelmedi mi? İngilizler ve Yunanlılar Türkleri yok etmek üzere iken neredeydiniz, Müslümanlar? Şimdi haris diye yerdiğimiz bu kahraman Mustafa Kemal Paşaya gönüllü olarak Arap, İran, Hint orduları yardım etti mi? Yolladığımız paranın yardım sayılabileceğini sanıyor musunuz? Hilafet kendi ihmalimizle kaybettiğimiz bir hazinedir. Hilafet lafla savunulamaz. Siz hilafeti savunmadınız ve Türkler gibi sizden sayıca az bir milletin savunmasını bekleyemezsiniz. Bu gün Türkler eleştirilemez. Beş yüz yıldır savundular şimdi sıra başkalarında*” şeklinde ifadelerde bulunmuştur.<sup>53</sup> Mısır'ın eski müftüsü Şeyh Muhammed Bakhit de şu ifadelerde bulunmuştur: “*Türkiye Büyük Millet Meclisinin kararı batıldır. Bununla din ortadan kalkar. Bu kâfir uyan kâfir olur.*”<sup>54</sup>

## Sonuç

Hilafet, bir imparatorluk kurumu olmuş ve ulus üstü bir nitelik taşımıştır. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları ulusa dayalı bir devlet kurmak istemişlerdir. Ulusal nitelikli bir devlette ise hilafet kurumunun yaşaması mümkün değildir. Hilafetin kaldırılması iktidar mücadelesi açısından da anlamlıdır. O dönemde ortaya çıkan İstanbul – Ankara Hükümeti çekişmesi Ankara Hükümeti lehine netice vermiştir. Ankara kenti başkent olmuş;ancak Ankara Hükümeti hilafet makamı kaldırılincaya kadar tam anlamıyla “iktidar” olamamıştır. Hilafetin kaldırılması Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleri ile ayrışması yolunda atılmış bir adımdır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti yüzü kesin olarak batıya dönmüştür.

<sup>51</sup> Seçil Akgün, *Halifeliğin Kaldırılması Olayının Çeşitli Tepkileri*, VIII Tarih Kongresi, III, TTK yay. Ankara, 1983, s. 2192

<sup>52</sup> Bilal Şimşir, *Halifesiz Ellinci Yıl*, Cumhuriyet, 1974.

<sup>53</sup> Mokattam, 11.3.1924 Akt: Orhan Koloğlu, ss. 123-124.

<sup>54</sup> A.g.e., s.192



Halifelik makamının kaldırılması her açıdan ülkenin ilerlemesi için önemli bir adım olmuştur. O dönemde ülkenin ileri gelen devlet adamları, gazeteci ve aydınları (!) Mustafa Kemal Paşa'nın tek egemen güç olmasından endişe duymuşlardır. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa'nın bir anlamda gücünü dengelemesi için halifeyi ona karşı rakip olarak çıkarmak istemişlerdir. Mustafa Kemal Paşa'yı tek egemen güç olarak görmek yerine halifeyi bu niyette görmek onlar açısından daha değerli görülmüştür. Milli mücadelenin devrimci kadrosu ise saltanat kaldırılırken, hilafet kurumuna dokunmamış ve doğru zamanının gelmesini beklemiştir. Şartlar olgunlaşınca da hilafeti kaldırmışlardır. Cumhuriyet'i kuran bu kadro, geri kalmışlığı hatırlatan padişahlık kurumu ile hilafet kurumunu kabul etmek istememiştir. Bu noktada Cumhuriyet'i laikleştirmeyi, Türkiye'de saltanatın geri gelmesini kolaylaştıracak manevi bir iktidarın ebediyen silinmesine ve yurt dışında olduğu kadar memleket içinde de organize olan hareketleri yok etmek kararında olan Kemalist rejim, tüm Osmanlı ailesi ile son halifeyi yurtdışına zorunlu olarak göndermiştir. Bu doğrultuda hilafet makamı yeni rejim açısından bir tehlike olmaktan çıkmıştır. Bu konuyla ilgili genel bir değerlendirme gerçekleştirilirse; 1924 yılında Türkiye Cumhuriyeti tarafından gerçekleştirilen Osmanlı Hanedanı'nın sınır dışı edilmesi, diğer tarihsel dönüm noktalarında olduğu gibi şiddet içermemektedir. Hilafetin kaldırılması ve hanedanın sınır dışı edilmesi, Mustafa Kemal Atatürk liderliğindeki yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin laik ve modern bir devlet olma yolunda atılan önemli adımlardandır; ancak bu süreçte hiçbir hanedan mensubuna zarar verilmemiştir. Bunun yerine, onların Türkiye dışına çıkmaları ve başka bir ülkede yaşamaları emredilmiştir. Bu durum, örneğin; Fransız Devrimi veya Rus Devrimi gibi durumlarda olduğundan çok farklıdır. Bu devrimler sırasında, eski monarşiler genellikle şiddetli bir şekilde yıkılmış ve eski hanedan üyeleri genellikle hapsedilmiş, sürgüne gönderilmiş veya idam edilmiştir. Türkiye'deki durum, ülkenin laik bir cumhuriyete dönüşümünün nispeten barışçıl bir şekilde gerçekleştiğini göstermektedir; ancak bu sürecin acısız olduğu anlamına gelmemektedir. Birçok Osmanlı Hanedanı üyesi için, aniden vatanlarını terk etmek ve başka bir yerde yeni bir hayat kurmak zorunda kalmak büyük bir travma olarak gerçekleşmiştir.

Hilafet makamı ile ilgili görüşler incelendiğinde bir fikir birliğinin olduğunu söylemek oldukça güçtür. Ortaya atılan her iddia kendine göre bir haklılık payına sahip olmaktadır. Bunun en önemli nedeni, her dönemde hilafet makamının tartışmalı olması ve hilafet makamı ile ilgili ciddi mücadelelerin İslam tarihi içinde yaşanmış olmasıdır. Bu nedenle yaşanan fikir ayrılıkları günümüze kadar gelmiş ve yeni Türkiye'nin ilk yıllarında da bu konu sorunlu olmuştur.

Genel bir değerlendirme gerçekleştirildiğinde günümüz modern Türkiye’inde de tartışmalı bir konu olan hilafet makamının hayli uzun bir geçmişi söz konusudur. Laik ve İşlamicı kesimler arasında süregelen bu tartışmalar günümüzde de güncelliğini korumaktadır; ancak gerçek şudur ki, istenen ve yerinde kalması uygun görülen hilafet makamının yeni Türkiye’de var olması zor görünmüştür. Türkiye, yönünü Batı’ya dönerek Orta Doğu düşünce yapısından uzaklaşmak istemiştir. Saltanat ve sonrasında hilafet kurumunun ortadan kaldırılması bunun bir sonucudur.

## KAYNAKÇA

### Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi ( XXVIII), (1960)

### Gazeteler

Cumhuriyet

Hâkimiyet-i Milliye

Tanin

Tevhid-i Efkâr

### Dergiler

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

Tarih Dünyası Dergisi

### İnceleme Yapıtlar

AKGÜN, Seçil, **Hilafetin Kaldırılması ve Laiklik 1924-1928**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1986.

AKGÜN Seçil, “Halifelîğin Kaldırılması Olayının Çeşitli Tepkileri”, VIII Tarih Kongresi, III, TTK yay., Ankara, 1983

AKSOY, Volkan, (2018). **Halifelîğin Kaldırılması ve Abdülmecid Efendinin Sürgün Edilmesinin İstikbal Gazetesine Yansması. History Studies**, 10(8), 1-18.

ARAR, İsmail. **Atatürk’ün Halkçılık Programı**, Baha Matbaası, İstanbul, 1963.

ARDAKOÇ, M. Kamran, **Hilafet Meselesi**, Petek Yayınları, Ankara, 1955.

AVCI, Cemal. (2022). **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam**, Cilt 3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.

BOZARSLAN, Mehmet Emin, **Hilafet ve Ümmetçilik Sorunu**, Ant Yayınları, İstanbul, 1969.

CEBESOY, Ali Fuat. **Siyasi Hatıralar**, İstanbul, 1960.

DUMAN, Ali. **Halifelik. İnönü Üniversitesi Kongre Kültür Merkezi-Konferans**, 2006.

ERGİN, Osman. **Türkiye Maarif Tarihi**, İstanbul, 1930.

- ERÜRETEN, Bahir Mahzar, **Türkiye Cumhuriyeti Devrim Yasaları**. Yeni Gün Basın Yayınları, İstanbul, 1999.
- GÖZÜBÜYÜK, Şeref - KİLİ, Suna, **Türk Anayasa Metinleri**, Ankara, 1985.
- KARPAT, H. Kemal. **Türk Demokrasi Tarihi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1996.
- KİNROSS, Lord, **Atatürk ve Bir Milletten Yeniden Doğuşu**. (Türkçesi: Necdet Sander), Altın Kitaplar, İstanbul, 1994.
- KOÇAK, Cemil, **Siyasi Tarih 1923-1950**. Türkiye Tarihi, Dördüncü Kitap, Cem Yayınları, İstanbul, 1997.
- KOLOĞLU, Orhan, **Bir Çağdaşlaşma Örneği Olarak Cumhuriyetin İlk Onbeş Yılı (1923-1938)**, Boyut Mat., İstanbul, 1999.
- KONAN, Belkıs, **1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Layihası**. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 71(1), 437-476, 2022.
- KUTLUAY, Yaşar, **Hilafet, Türk Ansiklopedisi, Cilt: XIX.**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1998.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, **Türk- İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1978.
- LEVENT, Azra, **19. Yüzyılda Osmanlı Hilafet Kurumuna Karşı Muhalif Düşünceler (Abdurrahman B. Ahmed Kevâkibi Örneği)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019.
- MUMCU, Uğur, **Kazım Karabekir Anlatıyor**, İstanbul, 1990.
- NİGAR, S. Keramet, **Halife II. Abdülmecit**, İstanbul, 1964.
- NOMER, Kemaleddin, **Şariat Hilafet Cumhuriyet Laiklik**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1996.
- ÖZEK, Çetin, **Devlet ve Din**, Ada Yayınları, İstanbul, 1982.
- ÖZEK, Çetin, **Türkiye’de Gerici Akımlar**, İstanbul, 1968.
- SHAW, Stanford J, **Osmanlı ve Modern Türkiye’nin Doğuşu**, E Yayınları, İstanbul, 1983.
- ŞİMŞİR, Bilal, **Dış Basında Laik Cumhuriyetin Doğuşu**, (Türkçesi: Cüneyt Akalın), Bilgi Yay., Ankara, 1999.
- TANÖR, Bülent, **Osmanlı - Türk Anayasal Gelişmeleri (1789 - 1980)**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1996.
- TOYNBEE, Arnold J, **Halife. İslam Ansiklopedisi**, Cilt: V., Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1950.
- TUNAYA, Tarık Zafer, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, Ankara, 1981.
- TUNÇAY, Mete, **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Cem Yayınları, İstanbul, 1992.
- TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi, Üçüncü Kitap**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1995.

YALKIN, Razi, " **Son Halife Abdülmecit ve Hanedan-ı Al-i Osman İstanbul’dan Nasıl Çıkarıldılar?**, Tarih Dünyası, 1-8, (15 Nisan 1950, 1 Ağustos 1950.)

